

ZDZISŁAW KARCZEWSKI,
FRANCISZEK STARZEWSKI,
RYSZARD POPOWICZ

Rozdział III

SYTUACJA GOSPODARCZA W PGR

Uwagi wstępne

Obniżenie produkcji w PGR było stosunkowo słabsze niż w gospodarce chłopskiej. Produkcja globalna PGR w 1962 r.¹ spadła w stosunku do 1961 r. tylko o 2,0% (w całym rolnictwie o 8,5%). Spadek produkcji roślinnej był nieco głębszy i wynosił 4,1%, w produkcji zwierzęcej natomiast nastąpił lekki wzrost (2,3%).

Wobec zwiększenia w 1962 r. obszaru PGR w wyniku przejęcia do zagospodarowania gruntów Państwowego Funduszu Ziemi, konieczne jest uwzględnienie tego zjawiska przy ocenie zachodzących zmian w wartości produkcji. Wydaje się, że nie popełni się większego błędu zakładając, że wartość produkcji 1 ha nowo przejętych gruntów równa jest w przybliżeniu połowie średniej wartości produkcji roślinnej na gruntach dawnych. Przy uwzględnieniu takiej korekty produkcja globalna PGR w 1962 r. na obszarze użytkowanym już w 1961 r. spadła o 2,8%, a więc również znacznie słabiej niż w całym rolnictwie. Również korzystniej dla PGR wypada porównanie zmian w produkcji końcowej. Zmniejszenie produkcji końcowej PGR w 1962 r. w warunkach porównywalnych — po dokonaniu korekty z tytułu zagospodarowania powierzchni PFZ — stanowi 3,7% (w całym rolnictwie spadek ten wyniósł 10,9%). Na stosunkowo słabszy spadek produkcji w PGR w 1962 r. miało wpływ większe ich skoncentrowanie na terenach, na których warunki atmosferyczne układały się w 1962 r. stosunkowo korzystniej.

Mniej pomyślnie przedstawia się wielkość produkcji czystej. Na skutek dość znacznego wzrostu nakładów (z 6,1 mld zł w 1960/61 r. do 6,9 mld zł w 1961/62 r.)², przy jednoczesnym pewnym obniżeniu się

¹ Wobec tego, że ostateczne dane o produkcji PGR w 1962 r. GUS ustali dopiero w połowie 1963 r., posługiwano się w niniejszym opracowaniu tymczasowymi danymi GUS, które zostały przyjęte w komunikacie o wykonaniu NPG w 1962 r., z tym że zostały one częściowo skorygowane w oparciu o późniejsze sprawozdania PGR.

² Produkcję czystą w PGR oblicza się przez odjęcie od produkcji końcowej danego roku kalendarzowego nakładów dokonanych w roku gospodarczym, który kończy się w połowie danego roku — np. dla 1962 r. w 1961/62.

produkcji końcowej, produkcja czysta PGR była w 1962 r. o ok. 1 mld zł (22,1%) niższa niż w 1961 r.¹. Tu spadek był znacznie większy niż w całym rolnictwie (9,7%).

Produkcja roślinna

Zmiany obszarowe

Jednym z poważniejszych zadań PGR w 1962 r. było zagospodarowanie nowo przyjmowanych gruntów z PFZ. Proces ten rozpoczął się w 1961 r. i przybrał w 1962 r. na sile, zwłaszcza w niektórych województwach. W ogólnej wielkości (114 tys. ha) nowo przejętych przez PGR gruntów gros przypada na województwa: poznańskie (19 tys. ha), olsztyńskie (22 tys. ha), koszalińskie (17 tys. ha) i wrocławskie (20 tys. ha).

Tabela 72

Zmiany obszarowe PGR
(stan na 30. VI.)
w tys. ha

Wyszczególnienie	1956	1960	1961	1962
Użytki rolne	2 658	2 353	2 372	2 430
Powierzchnia zasiewów	2 053	1 762	1 783	1 817

Zmniejszenie powierzchni użytkowej w ostatnich latach, mimo przyjmowania nowych gruntów, tłumaczy się tym, że od roku 1956, w którym PGR osiągnęły swój największy obszar, do 1960 r. przekazały one do PFZ i na zalesienie ponad 300 tys. ha użytków rolnych, które uznane zostały za nienadające się dla wielkotowarowej gospodarki rolnej. Proces ten przyczynił się w dużym stopniu do uzdrowienia sytuacji gospodarczej wielu gospodarstw i do poprawy ich wyników produkcyjnych i finansowych. Okrzepnięte organizacyjnie PGR łatwiej mogą obecnie podjąć zagospodarowanie gruntów, dotychczas nienależycie wykorzystanych, zwłaszcza że akcja ta oparta jest obecnie na bardziej racjonalnych zasadach — PGR przejmują jedynie większe kompleksy lub też grunty bezpośrednio przylegające do dotychczasowych gospodarstw.

Powierzchnia użytków rolnych PGR w pierwszej połowie roku 1962 była o 77 tys. ha większa niż w 1960 r. Ponadto w drugiej połowie 1962 r. przejęto jeszcze dodatkowo 37 tys. ha.

W strukturze zasiewów w 1962 r. utrzymała się tendencja do obniżania udziału zbóż na rzecz wzrostu roślin pastewnych.

Udział zbóż i pastewnych w ogólnej powierzchni zasiewów PGR:

	1959	1960	1961	1962
Zboża	49,6	47,9	44,9	43,8
Pastewne	24,4	25,8	27,8	29,3

¹ Tu dokonywanie korekty z racji nowo przyjętych gruntów jest zbędne, gdyż uzyskana z nich produkcja czysta była z pewnością bardzo mała.

Występującą w PGR od kilku lat tendencję stałego zmniejszania się powierzchni zbóż na rzecz roślin pastewnych trzeba uznać za zjawisko raczej niepomysłne. Nie może tu być dostatecznym uzasadnieniem wzrost pogłowia bydła, gdyż nasilenie jego w PGR jest jeszcze nieco niższe niż w gospodarce chłopskiej, gdzie udział pastewnych w ogólnej powierzchni zasiewów jest prawie 3-krotnie niższy.

O dużej niewspółmierności nasilenia upraw pastewnych z potrzebami paszowymi świadczy również porównanie między poszczególnymi województwami. Najwyższy odsetek roślin pastewnych w strukturze zasiewów (ponad 33%) mają woj. białostockie i olsztyńskie, gdzie na 1 sztukę dużą bydła przypada największa powierzchnia paszowa¹ (1,3 ha). W woj. poznańskim udział pastewnych w strukturze zasiewów wynosi ok. 27%, a na 1 sztukę dużą przypada tylko 0,5 ha powierzchni paszowej. Rozszerzanie upraw pastewnych na polach PGR przekroczyło już granice uzasadnione względami płodozmianowymi, tym bardziej, że stosowanie dość dużych dawek nawozów mineralnych pozwala na wyrównanie ewentualnych braków obornika. Ze względu na warunki klimatyczne województw północnych byłoby oczywiście bardziej pożądane wyrównanie istniejących tam obecnie dysproporcji między powierzchnią paszową a nasileniem hodowli w drodze znaczącego zwiększenia obsady bydła.

Plony zbóż, mimo niesprzyjających warunków atmosferycznych, utrzymały się w PGR w 1962 r. (16,9 q/ha) na poziomie roku 1961 (16,8 q/ha). Wobec jednoczesnego znacznego obniżenia się plonów w gospodarce chłopskiej, PGR po raz pierwszy w czasie swego istnienia uzyskały plony zbóż wyższe od przeciętnych dla całego rolnictwa. Zjawisko to jako mogące być dość istotnym symptomem w ocenie postępu w PGR wymaga dokładniejszej analizy.

Na wstępie należałoby wyjaśnić trend wzrostowy plonów zbóż w PGR charakterystyczny dla ostatnich lat.

Przyjmując różne szeregi chronologicznie obrazujące plony 4 zbóż w PGR i obliczając dla nich równania linii tendencji rozwojowej typu $y = a + bt$, otrzymaliśmy:

dla okresu 1954—1962	$y = 11,5 + 0,71 t$
„ „ 1955—1962	$y = 12,6 + 0,63 t$
„ „ 1956—1962	$y = 12,6 + 0,78 t$

Wydaje się za najwłaściwsze przyjęcie trendu z lat 1955—62 (średni roczny przyrost plonów ponad 0,6 q/ha), a to z następujących względów: Na trend lat 1954—1962 w bardzo silnym stopniu oddziaływały niezwykle niskie w PGR plony w 1954 r. (10,8 q/ha). Przyjęcie tego trendu, zwłaszcza przy analizie plonów w poszczególnych województwach, dawałoby zupełnie fałszywy obraz². Przyjęcie trendu z lat 1956—1962 dawałoby zapewne obraz zbyt optymistyczny, ponieważ na wzrost plonów w PGR w pierwszych latach tego okresu w dużej mierze oddziałała przyczyna

¹ Użytki zielone, rośliny pastewne w uprawie polowej oraz połowa arealu buraków cukrowych.

² W 1954 r. plony zbóż np. w PGR woj. łódzkiego były niższe niż w 1955 r. o 10 q/ha, a w woj. warszawskim, bydgoskim i poznańskim o 6 q/ha.

przejściowa jaką było przekazanie w latach 1957—1960 na zalesienie i do PFZ najgorszych i najsłabiej zagospodarowanych gruntów².

	1960	1961	1962
Plony faktyczne w q	15,8	16,8	16,9
Plony teoretyczne w q	15,8	16,4	17,0

Zestawienie faktycznych plonów zbóż z ostatnich 3 lat z teoretycznymi plonami wynikającymi z trendu wskazuje, że w 1960 r. faktyczne plony zbóż w PGR, podobnie jak w całym rolnictwie, dość ściśle odpowiadały plonom teoretycznym, natomiast w latach 1961 i 1962 sytuacja w PGR kształtuje się odmiennie niż w całym rolnictwie. Plony 1961 r. niewiele tylko przewyższają plony trendu (o 0,4 q wobec 1,6 q w całym rolnictwie), a w 1962 r. odpowiadają prawie trendowi, podczas gdy w całym rolnictwie są o 1 q niższe. Przyczyn tego zjawiska należy szukać w specyficznym rozłożeniu terytorialnym PGR oraz w ogólnej silniejszej tendencji rozwojowej plonów zbóż w PGR niż w gospodarce chłopskiej.

Tabela 73

Plony zbóż w PGR i gospodarce chłopskiej w latach 1960—1962

Województwa	1960			1961			1962		
	PGR	gosp. chł.	PGR w % gosp. chł.	PGR	gosp. chł.	PGR w % gosp. chł.	PGR	gosp. chł.	PGR w % gosp. chł.
Polska	15,8	16,2	97	16,8	18,1	93	16,9	15,9	106
Warszawa	19,0	15,0	127	21,9	17,3	127	20,7	12,5	166
Bydgoszcz	17,9	18,3	98	19,8	20,5	97	20,3	20,6	98
Poznań	20,1	18,1	111	20,3	19,3	105	22,1	20,2	109
Łódź	22,8	16,7	136	25,8	18,1	142	23,3	15,8	147
Kielce	19,1	14,9	128	27,2	17,1	159	21,8	13,7	159
Lublin	13,1	14,8	88	20,1	18,4	109	14,9	13,3	112
Białystok	9,6	12,7	76	13,0	15,4	84	13,0	12,0	108
Olsztyn	10,8	14,9	72	13,1	16,7	78	12,3	14,9	83
Gdańsk	14,4	15,1	95	17,6	17,0	103	17,3	15,5	112
Koszalin	11,8	15,9	74	11,3	16,7	68	11,8	15,8	75
Szczecin	14,5	18,5	78	13,1	17,5	75	14,2	18,5	77
Zielona Góra	15,7	17,6	89	15,3	17,4	88	16,7	18,7	89
Wrocław	18,9	20,9	90	19,8	21,4	92	19,8	21,9	90
Opole	20,5	21,2	97	21,8	22,1	99	22,9	23,2	99
Katowice	19,2	17,5	110	22,2	19,3	115	21,8	18,6	117
Rzeszów	12,5	14,5	86	16,3	17,9	91	14,3	15,0	95

¹ Powierzchnia zbóż w PGR zmniejszyła się w latach 1957—1960 o 146 tys. ha (ok. 15%). Według ostrożnych szacunków wzrost plonów z tego tytułu wyniósł 0,7 do 1 q/ha.

Bardzo korzystne warunki atmosferyczne i związane z tym wielki wzrost plonów w 1961 r. nie był zjawiskiem powszechnym. W województwach, w których znajduje się główna masa PGR, plony zbóż w 1961 r. w stosunku do 1960 r. wzrosły bardzo nieznacznie (koszalińskie, wrocławskie) lub nawet się obniżyły (szczecińskie, zielonogórskie). W 1962 r. natomiast plony w tych województwach (z wyjątkiem koszalińskiego) w stosunku do 1961 r. wzrosły.

Porównanie zmian zachodzących w średnich plonach uzyskiwanych przez PGR i gospodarke chłopską w skali całego kraju może dać zupełnie mylny obraz postępu uzyskanego w obu tych sektorach. Zilustrujemy to na przykładzie ostatnich trzech lat (tab. 73).

Porównując przeciętne plony w PGR i w gospodarce chłopskiej można by wysunąć wniosek, że w 1961 r. tempo wzrostu plonów w PGR było znacznie słabsze, a w 1962 r. nastąpiła zasadnicza zmiana na korzyść PGR. W rzeczywistości PGR uzyskały w obu latach postęp szybszy niż w gospodarce chłopskiej, z tym, że w 1962 r. różnica była nieco większa.

Tabela 74

Plony 4 zbóż w PGR w latach 1955—1962

Województwo	Przeciętne plony w okresach				Średnio roczny przyrost wg trendu w latach 1955—62 w kg/ha	Średnie odchylenie od trendu ^b	Współczynnik zmienności %	Plony 1962		Odchylenie od trendu plonów 1961 r.
	1955—1958		1959—1962					rzeczywiste	teoretyczne wg trendu	
	q/ha	% ^a	q/ha	% ^a						
Polska	13,4	103,1	16,1	103,2	63	0,54	3,7	16,9	17,0	—0,1
WZ PGR	13,0	100	15,6	100,0	62	0,55	3,8	16,4	16,5	—0,1
Warszawa	18,5	142,3	20,9	134,0	41	1,46	7,4	20,7	21,2	—0,5
Bydgoszcz	16,4	126,2	19,2	123,1	66	0,84	4,7	20,3	20,1	+0,2
Poznań	17,5	134,6	20,2	129,5	67	1,10	5,9	22,2	21,2	+1,0
Łódź	22,9	176,2	24,2	155,1	13	1,40	6,0	23,3	24,0	—0,7
Kielce	20,6	158,5	23,1	148,1	48	2,26	10,3	21,8	23,6	—1,8
Lublin	11,7	90,0	16,0	102,6	99	1,93	13,9	15,0	17,3	—2,3
Białystok	8,0	61,5	11,6	74,4	83	1,19	12,1	13,1	12,7	+0,4
Olstyn	9,6	73,8	12,1	77,6	55	0,91	8,3	12,3	12,8	—0,5
Gdańsk	13,0	100,0	16,8	107,7	79	1,32	8,9	17,4	17,7	—0,3
Koszalin	10,4	80,0	11,3	72,4	26	0,55	5,1	11,9	11,7	+0,2
Szczecin	11,6	89,2	13,7	87,4	47	0,80	6,3	14,3	14,3	—
Zielona Góra	12,3	94,6	14,8	94,9	70	1,38	10,2	16,8	16,0	+0,8
Wrocław	15,2	116,9	18,8	120,5	82	0,76	4,5	19,9	19,8	+0,1
Opole	18,0	138,5	21,0	134,6	49	1,39	7,1	23,0	21,8	+1,2
Katowice	19,6	150,8	20,6	132,1	35	0,99	5,0	21,9	21,4	+0,5
Rzeszów	9,7	74,6	14,2	91,0	115	1,16	9,7	14,5	15,9	—1,4

^a Za 100 przyjęto poziom plonów dla WZ PGR.

^b Błąd standardowy oceny.

W 1961 r. w 9 województwach tempo wzrostu plonów zbóż było w PGR wyższe (w poszczególnych przypadkach znacznie wyższe), a tylko w 5 nieco słabsze niż w gospodarce chłopskiej. W 1962 r. stosunek ten uległ poprawie na korzyść PGR. W 14 województwach zmiany w plonach układają się korzystniej w PGR, a tylko w dwóch przypadkach szybsze tempo uzyskali chłopi.

Dla uzupełnienia obrazu kształtowania się plonów zbóż w poszczególnych województwach podajemy dane zawarte w tabeli 74. Z danych tych wynikają następujące spostrzeżenia: we wszystkich województwach o najwyższych plonach (przeciętnie w latach 1955—1958 powyżej 18 q/ha) średni przyrost roczny liczony w kg/ha był niższy od przeciętnego. W województwach, w których w latach 1955—1958 plony zbóż kształtowały się w granicach 15—17,5 q/ha, wzrost był nieco wyższy od przeciętnego (pozańskie i bydgoskie), a w woj. wrocławskim znacznie wyższy, dzięki czemu to ostatnie województwo zbliżyło się w plonach zbóż do województw najlepszych.

W województwach o niskich plonach obraz jest bardzo niejednorodny. Część z nich, jak lubelskie, białostockie, gdańskie, rzeszowskie, miała bardzo wysokie tempo wzrostu plonów, w pozostałych jednak było ono stosunkowo niskie. Szczególnie źle przedstawia się sytuacja w woj. koszalińskim, które przy bardzo niskich plonach wyjściowych uzyskało najniższy (po woj. łódzkim) przyrost plonów.

Zróznicowanie plonów zbóż pomiędzy poszczególnymi województwami uległo wprawdzie pewnemu zmniejszeniu (odchylenie standardowe 4,4 q w okresie 1955—1958 obniżyło się do 4,0 w okresie 1959—1962), niemniej nadal jest ono jeszcze duże.

Porównując plony zbóż osiągnięte w 1962 r. z plonami wynikającymi z trendu stwierdzić można, że w szeregu województw były one stosunkowo wysokie. Wyraźnie niskie plony osiągnęły tylko województwa centralne, gdzie PGR obejmują stosunkowo niewielką powierzchnię. We wszystkich pozostałych województwach różnice między plonami faktycznymi i teoretycznymi nie przekroczyły odchyłeń średnich w tym roku.

Plony ziemniaków. Tendencję rozwojową plonów ziemniaków w PGR najlepiej wydaje się charakteryzować trend obliczony dla okresu 1954—1962. Wynikający stąd średni przyrost roczny plonów wynosi ok. 3,5 q. Taki sam przyrost wynika również z trendu obliczonego dla lat 1956—1962. Natomiast zbyt silny przyrost wydaje się wykazywać trend dla lat 1955—1962 (ok. 5 q), co wynika ze szczególnie niskiego poziomu plonów ziemniaków w roku 1955 (80 q/ha).

Tempo wzrostu plonów ziemniaków w PGR jest znacznie wyższe niż w gospodarce chłopskiej. Stwarza to uzasadnioną nadzieję, że istniejące dotychczas duże różnice w plonach na niekorzyść PGR ulegną stopniowemu wyrównaniu. W 1962 r. plony ziemniaków w PGR stanowiły 93,1% plonów chłopskich, podczas gdy w ciągu poprzednich 7 lat stosunek ten wynosił przeciętnie 82,1%.

Podobnie jak przy zbożach, różnice między faktycznymi plonami ziemniaków a plonami wynikającymi z trendu były w ostatnich 3 latach

w PGR stosunkowo nieduże i nie przekroczyły w żadnym roku średniego odchylenia od trendu (4,7 q):

	<u>1960</u>	<u>1961</u>	<u>1962</u>
Plony faktyczne	116	123	121
Plony teoretyczne	116	119	123

Spadek plonów ziemniaków w PGR w 1962 r. był nieznaczny. Warto podkreślić, iż mimo tego spadku plony 1962 r. były wyższe niż w roku 1960. Główną przyczyną odmiennego ukształtowania się plonów ziemniaków w PGR niż w gospodarce chłopskiej było tak jak i przy zbożach szczególne rozmieszczenie PGR w kraju. Niemniej jednak z analizy plonów ziemniaków w przekroju wojewódzkim stwierdzić można, że wpływ warunków atmosferycznych na plony ziemniaków był w PGR zarówno w 1961 r., jak i w 1962 r. nieco słabszy niż w gospodarce chłopskiej.

Przy na ogół bardzo korzystnych warunkach atmosferycznych 1961 r. w 13 województwach stosunek plonów ziemniaków w PGR i w gospodarce chłopskiej zmienił się na korzyść tej ostatniej. Jedynie w woj. koszalińskim, opolskim i katowickim, większą poprawę uzyskały PGR. Natomiast w roku 1962, ogólnie niekorzystnym, wystąpiło zjawisko odwrotne — stosunek plonów w 12 województwach uległ poprawie na rzecz PGR, a tylko w 4 na rzecz gospodarki chłopskiej. Zjawisko to tłumaczy się między innymi tym, że dzięki większym dawkom obornika oraz dużemu nakładowi pracy w czasie pielęgnacji i zbiorów w gospodarce chłopskiej istnieją większe niż przeciętnie w PGR możliwości uzyskania wysokich plonów ziemniaków¹. PGR natomiast mając lepsze sadzeniaki lepiej są zabezpieczone przed stratami powodowanymi przez choroby, których nasilenie bywa jedną z głównych przyczyn obniżających urodzaje ziemniaków.

Pewną rolę mogły tu odegrać również różne metody ustalania plonów. Znane jest zjawisko zbyt wysokich szacunków plonów w latach urodzajnych i zbyt niskich w nieurodzajnych. Prawdopodobnie miało ono miejsce w odniesieniu do gospodarki chłopskiej w 1961 r. i 1962 r. W PGR, gdzie plony ustala się na podstawie sprawozdawczości, zjawisko takie nie zawsze występuje.

W 1962 r. nastąpiło dość znaczne zmniejszenie się różnic w plonach ziemniaków w PGR w poszczególnych województwach. Średnie odchylenie standardowe, które w 1960 r. wynosiło 22,3 q/ha, a w 1961 r. — 31,5 q/ha obniżyło się w 1962 r. do 17,8 q/ha. W tym ostatnim roku tylko 4 województwa miały plony niższe od przeciętnych. Wyraźnie niższe plony wykazują jedynie woj. szczecińskie, i koszalińskie. W województwach tych w ostatnich 3 latach plony ziemniaków były od 10 do 23% niższe od przeciętnych w PGR i o ponad 30% niższe niż w gospodarce chłopskiej. Wobec dużego udziału tych województw w globalnej upra-

¹ Nie jest to oczywiście regułą i tak np. w woj. łódzkim i kieleckim, gdzie PGR dysponują dużą ilością robocizny oraz dużą ilością obornika, plony ziemniaków są znacznie wyższe niż w gospodarce chłopskiej.

wie ziemniaków w PGR osiągane tu wyniki w bardzo silnej mierze (o ok. 11 kwintali) wpływają na obniżenie przeciętnych plonów PGR. Główne przyczyny tak niskich plonów ziemniaka w tych województwach upatrujemy w niskim poziomie zatrudnienia oraz nawożenia w PGR, co z kolei nie pozwala na wykorzystanie sprzyjających warunków przyrodniczych jakie istnieją tu dla uprawy ziemniaków, o czym świadczą na ogół znacznie wyższe od przeciętnych plony w gospodarce chłopskiej.

Plony buraków cukrowych. Dla oceny kształtowania się w ostatnich latach plonów buraków w PGR wydaje się najwłaściwsze przyjęcie tak, jak przy zbożach, trendu z lat 1955—1962, według którego średni przyrost roczny wynosił 9 q (trend z lat 1954—1962 daje przyrost ok. 6 q, w latach 1956—1962 ok. 10 q). Średni przyrost plonów buraków w PGR był w tym okresie, w przeciwieństwie do zbóż i ziemniaków, nieco niższy od przyrostu uzyskanego w gospodarce chłopskiej (ok. 10 q). Wynika to stąd, że znaczniejszy przyrost plonów nastąpił w PGR dopiero w roku 1960. W okresie 1955—1959 plony buraków cukrowych w PGR utrzymywały się w zasadzie na niezmiennym, bardzo niskim poziomie. Średni plon w tych latach wynosił zaledwie ok. 150 q/ha. Także ostatnie trzy lata również nie wykazują tendencji wzrostowej, przeciwnie — po stosunkowo dużym skoku w 1960 r. zaznaczył się, począwszy już od następnego roku, wyraźny spadek plonów. Stąd też trend prostoliniowy niezbyt dokładnie w tym przypadku charakteryzuje rozwój plonów buraków cukrowych w PGR. Krzywa plonów posiada kształt zbliżony do krzywej logistycznej¹, na skutek czego faktyczne plony w poszczególnych latach badanego okresu odbiegają znacznie od plonów teoretycznych wynikających z trendu:

	1960	1961	1962
Plony faktyczne	227	216	181
Plony teoretyczne	185	194	203

Plony buraków w PGR w ostatnich 3 latach kształtowały się odmiennie niż w gospodarce chłopskiej, gdzie w 1962 r. plony były również najniższe, w 1961 r. natomiast rekordowo wysokie. Odmiennie kształtowanie się plonów buraków w PGR tylko w niewielkim stopniu tłumaczyć można rozmieszczeniem terytorialnym. W 1961 r. pogorszyła się relacja plonów w PGR do plonów w gospodarce chłopskiej w porównaniu z 1960 r. nie tylko w skali całego kraju (z 87,0 do 75,5%), ale i w znacznej większości województw (w 12 województwach). W 1962 r. spadek plonów był w PGR nieco większy niż w gospodarce chłopskiej, w wyniku czego stosunek średnich plonów obniżył się do 74,5%. W 1962 r. pogorszenie się tego stosunku było jeszcze powszechniejsze (w 14 województwach). W wyniku zmian w plonach jakie nastąpiły

¹ Jak wiadomo krzywa logistyczna przedstawia tendencję rozwojową, charakteryzującą się nierównomiernym tempie postępu: po okresie przyspieszonego wzrostu w następnym okresie następuje zahamowanie tempa, aż do całkowitego niekiedy jego zaniku.

w ostatnich 2 latach, jedynie w 3 województwach, nie odgrywających zresztą większej roli w produkcji buraków (białostockie, katowickie i rzeszowskie) relacje plonów w 1962 r. układały się dla PGR korzystniej niż w 1960 r., a w pozostałych gorzej. Szczególnie niepomysłnym zjawiskiem jest znaczne pogorszenie się tych relacji w szeregu województw o dość wysokiej już intensywności gospodarki w PGR. W województwach tych plony buraków w 1960 r. były w PGR zbliżone już do plonów chłopskich, a nawet je przewyższały, natomiast w 1962 r. spadły poniżej poziomu plonów chłopskich. Wydaje się, że zjawisko znacznego pogorszenia się tych relacji nie powinno ująć uwadze. Tłumaczenie obniżenia się plonów buraków w PGR w latach 1961 i 1962 tylko warunkami atmosferycznymi i rozmieszczeniem PGR prowadziłoby do zaciemnienia sytuacji. Należałoby dokładniej przeanalizować przyczyny powodujące, że plony buraków w PGR po wydobyciu się w 1960 r. ze szczególnie niskiego poziomu lat poprzednich, nie wykazują dalszego wzrostu i kształtują się w latach 1961—1962 poniżej poziomu, jaki można by uzyskać w warunkach atmosferycznych tych lat. Zasadniczą przyczyną stosunkowo niskich plonów buraków w PGR jest niski wkład pracy, który nie jest dostatecznie zrekomensowany zastosowaniem środków pozwalających na niski wkład pracy bez ujemnych skutków dla plonów. Umożliwienie PGR stosowania mniej pracochłonnych sposobów uprawy i sprzętu buraków (nasiona, herbicydy, mechanizacja) jest sprawą szczególnej wagi.

Mimo wszelkich zastrzeżeń jakie mogą się nasuwać przy porównywaniu plonów w PGR i w gospodarce chłopskiej w zestawieniu z poziomem nawożenia, przytoczone niżej dane wskazują na istniejące jeszcze w PGR rezerwy podniesienia plonów poprzez zwiększenie efektywności nawożenia¹.

Nawożenie w czystym składniku (NPK) w kg na 1 ha powierzchni zasiewów w PGR w 1962 r.

Wyszczególnienie	Obornik	Nawozy mineralne	Razem
PGR	53,7	108,7	162,4
Gospodarka chłopska	72,8	51,6	124,4

¹ Należy zaznaczyć, że porównywanie z gospodarką chłopską wydawało się celowe przede wszystkim dlatego, że m. in. w ten sposób można było wykazać w jakiej mierze zachodzące w PGR zmiany były zjawiskiem niezależnym od warunków atmosferycznych. Należy jednak zwrócić uwagę, na konieczność zachowania pewnej ostrożności, o ile porównywuje się nie tylko dynamikę plonów w obu sektorach, ale i bezwzględny ich poziom. Inne sposoby ustalania plonów w PGR i w gospodarce chłopskiej powodują, że plony te nie są ze sobą ściśle porównywalne. Nie ma bliższych możliwości sprawdzenia czy i jak się różnią plony w gospodarce chłopskiej ustalone metodą szacunku, od rzeczywistych. Można natomiast być pewnym, że plony w PGR, oparte na sprawozdaniach z omłotów i wykopków, są w mniejszym lub większym stopniu zaniżone. W PGR nie zalicza się do zbiorów nie tylko strat poniesionych w czasie żniw, ale i strat powstałych w stertach i stodołach do czasu oddania wymłóconego zboża do magazynu. Ponadto, ze względu na konieczność wyliczenia się ze zmagazynowanego zboża, niewątpliwie ilości zapisywane w rachunkowości, są w bardzo licznych przypadkach niższe od faktycznych.

Ilość czystego składnika w oborniku obliczono na podstawie liczby zwierząt. Ze względu na duże różnice w sposobie trzymania i żywienia inwentarza oraz przechowywania obornika w obu sektorach faktyczne ilości składników nawozowych dostarczonych w oborniku mogą się od podanych w tym zestawieniu różnić. Nie wydaje się jednak, ażeby mogło to spowodować zasadniczą zmianę obrazu i niewątpliwie ogólny poziom nawożenia jest już w PGR wyższy niż w gospodarce chłopskiej. Wyrażna przewaga nawożenia w PGR występuje w znacznej większości województw. Zbliżony poziom mają jedynie woj. szczecińskie i koszalińskie, a przewagę stosunkowo mniejszą woj. wrocławskie i opolskie.

Bilans zbóż i sytuacja paszowa. Zbiory zbóż ukształtowały się w PGR w 1962 r. na poziomie 2 lat poprzednich — spadek powierzchni wyrównany został wzrostem plonów (tab. 75).

Tabela 75

Bilans zbóż w PGR w latach 1960—1962^a

Wyszczególnienie	Jedn. miary	1960	1961	1962
Powierzchnia zasiana	tys. ha	844,6	800,6	786,4
Plon	q/ha	15,7	16,8	16,9
A. Zbiory	tys. t.	1330	1342	134
B. Rozchody gospodarcze	„ „	527	485	505
w tym spasanie	„ „	388	356	356
C. Produkcja towarowa	„ „	803	858	839
w tym:				
sprzedaż do aparatu skupu	„ „	707	752	750
sprzedaż poza aparatem skupu	„ „	15	18	—
sprzedaż pracownikom	„ „	80	88	89
D. Wyliczenie uzupełniające				
Zakup ziarna siewnego	„ „	31	48	30
Zakup pasz treściwych	„ „	405	409	425

^a Liczby te oparte są na danych i szacunkach dokonanych w marcu 1963 r. Ostateczne dane o plonach mogą tu przynieść pewne zmiany.

Utrzymanie w tej sytuacji, przy rozwijającej się hodowli, rozmiarów skupu w 1962 r. na poziomie roku poprzedniego oraz o ponad 40 tys. ton wyższym niż w 1960/61 stwarza dość niekorzystną sytuację w zakresie zaopatrzenia PGR w pasze treściwe. Zapotrzebowanie na pasze treściwe liczone według jednakowych norm wzrosło w 1962/63 w stosunku do 1960/61 r. o ok. 90 tys. ton, a w stosunku do 1961/62 o ponad 40 tys. ton, podczas gdy pokrycie w paszach własnych i kupnych w 1962/63 było o 12 tys. ton mniejsze niż w 1960/61 r. i tylko o 16 tys. ton większe niż w 1961/62 r. Względne pogorszenie zaopatrzenia PGR w pasze treściwe zbiega się w 1962/63 roku z niezbyt pomyślnym kształtowaniem się sytuacji w pozostałych paszach (tab. 76).

Tabela 76

**Zmiany w pokryciu i zapotrzebowaniu paszowym w białku i jednostkach
owsianych w 1962/63 r. (w %)**

Wyszczególnienie	1962/63		1962/63	
	1960/61		1961/62	
	białko	jedn. owsiane	białko	jedn. owsiane
A. Pokrycie (produkcja + pasze kupne)				
Pasze ogółem	116	114	101	102
w tym:				
treściwe	102	100	103	102
ziemniaki	113	113	97	97
soczyste ^a	89	94	93	97
siano	123	119	74	75
zielonki i pastwiska	132	130	116	115
C. Ogółem pasze bez zielonek	105	104	91	94
B. Zapotrzebowanie ogółem	112	112	104	104

^a Kukurydza, okopowe pastewne, liście buraków, wytłoki, wywar.

Jeśli rozpatrywać pasze ogółem, to pozornie sytuacja paszowa w 1962/63 r. nie układałaby się specjalnie źle. W stosunku do 1960/61 r. wzrost pokrycia jest większy od wzrostu zapotrzebowania, a w stosunku do 1961/62 niewiele mniejszy. Zupełnie jednak inaczej przedstawia się to zagadnienie, jeśli w pokryciu wyłączamy zielonki i pastwiska, to jest pasze, które mogą być wykorzystane tylko w okresie letnim i których ewentualne lokalne nadmiary nie mogą wyrównać braków w paszach okresu zimowego. Okazuje się wówczas, że wzrost ilości pasz poza zielonkami, a więc tych które decydują o zaopatrzeniu w okresie stabulacyjnym, był w 1962/63 w stosunku do 1960/61 niewspółmiernie mały, a w stosunku do 1961/62 ilość pasz tych uległa wyraźnemu zmniejszeniu. Pomijając zatem okres letni sytuacja paszowa w bieżącym roku gospodarczym jest niewątpliwie znacznie trudniejsza niż w poprzednich dwu latach. W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabierają istniejące jeszcze w PGR rezerwy w postaci możliwości oszczędniejszego i racjonalniejszego wykorzystania pasz, które mogą być w trudniejszym roku lepiej wykorzystane. Niemniej istnieje uzasadniona obawa, że zaplanowana na rok 1962/63 produkcja zwierzęca nie będzie w pełni uzyskana.

Produkcja zwierzęca

Dla oceny sytuacji w PGR w 1962 r. w zakresie produkcji zwierzęcej posłużymy się, w szeregu przypadkach, porównaniem nie tylko z dwoma latami poprzednimi, ale i z rokiem 1956, co pozwoli na zorientowanie w jakiej mierze zmiany 1962 r. są wyrazem tendencji bardziej długofalowych.

Tabela 77

Zmiany w pogłowie zwierząt gospodarskich w latach 1956—1962 (stan na 30. VI)

Wyszczególnienie	1956	1960	1961	1962	1962	1962
					1956	1961
W tys. szt.						
Inwentarz państwowy						
Bydło	636,0	754,7	888,6	1 058,0	166	119
w tym krowy	270,6	364,5	387,6	416,6	154	107
Trzoda	1 013,4	549,7	687,6	656,6	65	95
Owce	363,7	322,8	337,1	345,7	95	103
Konie	157,4	149,0	138,7	130,0	83	94
Inwentarz pracowników						
Bydło	113,0	82,8	74,4	65,0	57	87
w tym krowy	104,4	81,0	72,2	63,9	61	88
Trzoda	249,7	253,2	253,9	252,0	101	99
Sztuk przeliczeniowych dużych ^a	975	965	1 077	1 192	122	111

^a Łącznie z inwentarzem pracowników.

Najbardziej zmiennym zjawiskiem w 1962 r. w zakresie produkcji zwierzęcej był przyrost pogłowia bydła, znacznie większy niż w latach poprzednich. Przyrost ten (170 tys. szt.¹) stanowił 40% całego przyrostu uzyskanego w ciągu ubiegłych 6 lat i związany jest przede wszystkim z silnym rozwojem młodego bydła rzeźnego. Poważnie wzrosło również pogłowie krów. Przemiany jakie zaszły w ostatnich latach zasadniczo zmieniły charakter hodowli w PGR. O ile w 1956 r. udział bydła w przeliczeniu wszystkich zwierząt produkcyjnych państwowych (poza końmi) na sztuki duże wynosił 71,9%, o tyle w 1962 r. wzrósł do 81,5%.

Znaczne zwiększenie pogłowia bydła uzyskane zostało zarówno dzięki wysokiemu przyrostowi z własnej hodowli, jak i dużym zakupem z poza PGR, które osiągnęły szczególnie duże rozmiary w 1961/62 r.

Tabela 78

Źródła przyrostu pogłowia bydła w PGR (w tys. szt.)

Wyszczególnienie	1959/60	1960/61	1961/62
Przyrost pogłowia bydła	93,5	133,9	169,4
Zakup	35,1	51,5	107,4
Przyrost z własnej hodowli	58,4	82,4	62,0
Przyrost z własnej hodowli w % % stanu wyjściowego	8,8	10,9	7,0

¹ Liczba ta dotyczy przyrostu w roku gospodarczym 1961/62; w drugiej połowie 1962 r. tempo wzrostu było znacznie słabsze i w roku kalendarzowym 1962 pogłowie bydła zwiększyło się tylko o 112 tys. szt.

Silny przyrost naturalny bydła w latach 1959/60. zwłaszcza w 1960/61 wynikał z pozostawienia do chowu coraz to większego odsetka urodzonych cieląt (65% w 1959/60 i 78% w 1960/61), przy małej jeszcze sprzedaży sztuk rzeźnych. W roku 1961/62 odsetek cieląt pozostawionych do chowu wzrósł już nieco słabiej — do 85,5%¹, a jednocześnie rozpoczął się już silniejszy wyrzut starszej jałowizny.

Pogłowie trzody w 1962 r. uległo w porównaniu z 1961 r. niewielkiemu zmniejszeniu. Związane to było głównie z położeniem głównego nacisku na rozwój hodowli bydła i likwidowaniu w niektórych gospodarstwach, w procesie ich specjalizacji, niewielkich chlewni, odznaczających się w warunkach PGR najwyższymi kosztami produkcji i najgorszym wykorzystaniem pasz.

Pogłowie owiec po niewielkim spadku w latach 1957 i 1958 wykazuje ostatnio w PGR, w przeciwieństwie do gospodarki chłopskiej, stałą lekką tendencję wzrostową. Wobec braku specjalnych nacisków w tym kierunku świadczyć to może, że ten udział hodowli jest oceniony przez kierowników gospodarstw jako dość korzystny.

Tabela 79

Obsada zwierząt na 100 ha użytków rolnych w 1962 r.

Wyszczególnienie	PGR	Całe rolnictwo	PGR w % całego rolnictwa
Bydło ogółem	46,2	47,3	97,6
w tym państwowe	43,5	X	92,0
Krowy	19,8	29,7	66,7
w tym państwowe	17,1	X	57,6
Trzoda ogółem	37,4	67,2	55,7
w tym państwowa	27,0	X	40,2
Owce	14,2	16,0	88,8
Konie	5,3	13,1	40,5
Sztuk przeliczeniowych ogółem	49,0	62,3	78,7
Sztuk przeliczeniowych bez koni	43,7	49,2	88,8

Jak wynika z tab. 79 PGR osiągnęły już obsadę bydła ogółem (łącznie z pracowniczym) zbliżoną do przeciętnej w całym rolnictwie; znacznie niższy jest jednak stan krów, co jest wynikiem niskiego ich udziału w stadzie bydła państwowego (39,4%).

Zbliżony do przeciętnej jest stan hodowli owiec. Zasadnicza różnica występuje natomiast w stanie pogłowia trzody i koni. Ogólna obsada zwierząt (bez koni) w przeliczeniu na sztuki duże, jest w PGR o ponad 11% niższa od przeciętnej, a łącznie z końmi o ponad 21% niższa.

Obsada zwierząt (w sztukach dużych) jest w PGR bardzo nierównomierna. W większości województw centralnych i południowych PGR osiągnęły, a biorąc pod uwagę znacznie mniejszą ilość koni, nawet przekroczyły poziom przeciętny dla całego rolnictwa. Natomiast

¹ Odsetek ten uznać trzeba jako zbliżony do maksymalnego i świadczy o pozostawieniu do chowu w PGR prawie wszystkich nadających się do tego cieląt.

w województwach północnych ilość sztuk dużych w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych jest jeszcze ciągle bardzo niska.

Znaczny wzrost pogłowia bydła w PGR w ostatnich latach, zwłaszcza w 1962 r., przebiegał dość nierównomiernie w poszczególnych województwach. Proces ten nie prowadził jednak na ogół do wyrównania istniejących różnic. W szeregu województw posiadających szczególnie dobre warunki dla hodowli bydła rozwój jej był słabszy niż przeciętnie w całości PGR (tab. 80).

W 1962 r. wzrost pogłowia bydła w stosunku do roku 1961 był w większości województw względnie równomierny i mieścił się w granicach 11—16%. Nieco wyższe tempo przyrostu wystąpiło w poznańskim i olsztyńskim. Stosunkowo duży wzrost nastąpił w woj. bydgoskim, dzięki czemu województwo to posiadające uprzednio obsadę bydła na poziomie tylko przeciętnym wysunęło się na jedno z czołowych miejsc.

Najwyższy przyrost bydła w 1962 r. w stosunku do 1956 r. wykazały, obok województw o najniższym poziomie wyjściowym (białostockie, lubelskie), województwa o poziomie dość wysokim (bydgoskie i poznańskie). W woj. olsztyńskim mającym szczególnie dobre warunki dla hodowli bydła, nastąpił wprawdzie pewien wzrost, ale w stopniu znacznie słabszym niż w innych województwach, w wyniku czego i obsada bydłem była tu w 1962 r. znacznie niższa od przeciętnej. Słabszy od przeciętnego rozwój hodowli zaznaczył się również w woj. szczecińskim, zwłaszcza w koszalińskim, w wyniku czego w 1962 r. pogłębiła się dysproporcja między względnie dużymi w stosunku do innych części kraju możliwościami hodowlanymi tych województw a istniejącą obsadą bydła.

Utrzymujące się w szeregu przypadków pogłębiające się różnice w obsadzie bydła między poszczególnymi województwami¹, nie uzasadnione warunkami przyrodniczymi a wynikające głównie z braku pomieszczeń, siły roboczej i różnych braków typu organizacyjnego wskazują na duże jeszcze niewykorzystane możliwości zwiększenia pogłowia bydła w PGR.

Omówiony wyżej rozwój pogłowia zwierząt gospodarskich przyniósł określone zmiany w produkcji żywca (tab. 81).

Największy wzrost w 1962 r. zarówno w stosunku do 1956 r., jak i do 1961 r. wykazała produkcja żywca wołowego, która też w 1962 r. po raz pierwszy była wyższa i to znacznie od produkcji żywca wieprzowego. Produkcja żywca cielęcego wykazała dalszy spadek, co związane było z ograniczeniem uboju cieląt jedynie do sztuk nie nadających się do dalszej hodowli. Niepokojącym natomiast objawem był spadek produkcji żywca wieprzowego, większy od spadku pogłowia, co może sygnalizować pogorszenie wskaźnika rotacji². Wskaźnik ten, który do 1956 r., przed dokonaną redukcją pogłowia trzody w PGR, utrzymywał się na bardzo niekorzystnym poziomie (ok. 65 kg), w latach następnych uległ znacznej poprawie, ale jest jeszcze ciągle stosunkowo niski. Dokładniejsze określenie tego wskaźnika dla ostatnich lat, wobec dużych w PGR zakupów i sprzedaży prosiąt i warchlaków, jest dość trudne —

¹ Odchylenie standardowe z 8 szt. w 1956 r. wzrosło w 1962 r. do 10 szt.

² Produkcja żywca w kg w przeliczeniu na 1 sztukę trzody stanu wyjściowego.

Tabela 80

Nasilenie bydła na 100 ha użytków rolnych wg województw w PGR
(wg stanu na 30. VI.)

Województwa	1956		1961		1962		Przyrosty w %%	
	na 100 ha użytków	nasile- nie w % prze- ciętej	na 100 ha użytków	nasile- nie w % prze- ciętej	na 100 ha użytków	nasile- nie w % prze- ciętej	1962	1962
							1956	1961
WZ	23,8	100	37,4	100	43,6	100	183	117
Warszawa	33,5	140	48,5	129	54,7	126	163	113
Bydgoszcz	24,2	101	37,5	100	52,7	121	218	140
Poznań	25,9	108	51,5	137	61,7	142	238	120
Łódź	32,9	138	39,8	196	45,3	104	138	114
Kielce	34,5	144	51,0	136	53,8	124	156	105
Lublin	13,6	57	27,5	73	30,9	71	227	112
Białystok	17,1	71	34,1	91	40,0	92	234	117
Olsztyn	25,6	107	30,9	82	37,6	86	147	122
Gdańsk	27,5	115	42,4	113	47,8	110	174	113
Koszalin	23,0	96	30,6	82	34,4	79	150	112
Szczecin	20,6	86	32,2	86	35,8	82	174	111
Zielona Góra	22,9	96	35,8	95	41,2	95	180	115
Wrocław	27,6	115	45,9	122	51,2	118	185	111
Opole	31,9	133	48,4	129	56,1	129	176	116
Katowice	41,4	173	52,6	140	57,3	132	138	109
Rzeszów	8,9	37	26,9	72	28,8	66	324	107

Tabela 81

Produkcja żywea w PGR w latach 1956—1962
(od inwentarza państwowego)

Wyszczególnienie	Jedn. miary	1956	1960	1961	1962	1962	1962
						1956	1961
Żywiec wołowy	tys. ton	29,1	36,5	54,9	75,9	261	138
„ cielęcy	„ „	3,8	4,3	3,0	2,7	71	90
„ wieprzowy	„ „	65,9	42,4	61,6	54,6	83	89
„ barani	„ „	1,9	2,4	3,0	3,0	158	100
„ drobiowy	„ „	1,5	1,1	1,6	1,8	120	112
Żywiec ogółem ^a	„ „	102,2	86,7	124,1	138,0	135	111
Mleko	mln ltr	581,8	905,8	999,7	995,3	171	100
Wełna	ton	830	864	894	920	111	103
Jaja	mln szt.	33,5	43,6	52,9	55,5	166	105
Żywiec w przeliczeniu na mięso ^a	tys. ton	70,5	55,7	80,1	84,8	120	106

^a Bez końskiego

prawdopodobnie wynosił on ok. 90 kg. Tak niski ciągle jeszcze wskaźnik rotacji, znacznie niższy od uzyskiwanego zarówno w gospodarce chłopskiej, jak i w tuczu przemysłowym, świadczy o niewłaściwym wykorzystaniu paszy i pomieszczeń oraz wskazuje na konieczność dalszych wysiłków w kierunku poprawy stanu hodowli trzody w PGR. Wydaje się, że wyraźniejszą poprawę uzyskać można jedynie w drodze dość daleko posuniętej specjalizacji, to znaczy oparcia hodowli trzody w PGR na dużych tuczarniach typu przemysłowego, w których mogłaby być zapewniona należyta opieka zootechniczna i weterynaryjna oraz zorganizowane żywienie według nowoczesnych metod, przy stałym zapewnieniu racjonalnego zestawu pasz.

W stosunku do powierzchni użytkowanej produkcja zwierzęca w przeliczeniu na jednostki zbożowe była w PGR w 1962 r. o ok. 35% niższa niż w całym rolnictwie: niższy był również skup — o ok. 18%. Porównując wartości produkcji zwierzęcej według jednolitych cen (dostaw obowiązkowych) okazuje się, że wartość ta w przeliczeniu na 100 ha jest w PGR niższa niż w gospodarce chłopskiej o 40%, a wartość skupu o 36%.

Tabela 82

Produkcja i skup żywca na 100 ha użytków rolnych w 1962 r.

Wyszczególnienie	Jedn. miary	Produkcja na 100 ha użytków rolnych		PGR w % całego rolnictwa	Skup na 100 ha użytków rolnych		PGR w % całego rolnictwa
		PGR ^a	całe rolnictwo		PGR	całe rolnictwo	
Żywiec ogółem ^b	q	73,6	113,7	64,7	54,2	88,5	60,2
w tym:							
wołowy	q	33,2	30,4	109,2	30,7	27,1	113,3
wieprzowy	q	35,2	80,8	43,6	21,9	55,9	38,3
drobiowy	q	1,9	5,8	32,6	0,5	1,3	38,5
Mleko	tys. ltr	46,7	61,3	76,2	30,4	18,9	160,8
Jaja	tys. szt.	8,4	30,0	28,0	1,0	13,9	7,2
Wełna	kg	37,9	40,3	94,0	35,8	36,0	99,4
Żywiec ogółem w przeliczeniu na mięso	q	47,9	89,2	53,7	33,7	61,6	54,7
Produkcja zwierzęca ogółem w przeliczeniu na jednostki zbożowe	jednostki zbożowe	796,1	1231,9	64,6	553,3	673,2	82,2

^a Łącznie z produkcją z inwentarza pracowników

^b Bez żywca końskiego

Dotychczasowe słabe nasilenie produkcji zwierzęcej w PGR może być traktowane jako wynik podziału pracy między gospodarką państwową a gospodarką chłopską jak i na danym etapie był dla gospodarki narodowej bardziej korzystny. Należy bowiem zauważyć, że sto-

sunkowo niski jeszcze poziom produkcji zwierzęcej w PGR wynika ze słabej obsady trzody i drobiu. Oba te bardzo „zbożochłonne” działy hodowli rozwijały się w szybkim tempie w gospodarce chłopskiej dzięki wykorzystaniu istniejących tu jeszcze rezerw siły roboczej i pomieszczeń. Nie było w tej sytuacji celowe forsowanie tych działów hodowli w PGR, co pociągnąć by za sobą musiało znaczne nakłady inwestycyjne i uszczuplenie roli PGR w skupie zbóż i innych ziemiopłodów. Udział PGR w skupie produktów roślinnych jest dzięki temu znacznie wyższy niżby to wynikało z ich udziału w ogólnej powierzchni użytków rolnych (12%). Udział w PGR w ogólnej wartości skupu produktów roślinnych wyniósł w 1962 r. 19,6%, w skupie zbóż ze zbiorów 1962 r. 34,4%, oleistych 30,8%, buraków cukrowych 11,0%. Duża też była rola PGR w dostawach wszelkiego rodzaju nasion.

Mleczność krów. Niepomyślnym, wymagającym dokładniejszej analizy zjawiskiem w 1962 r. był znaczny spadek mleczności krów.

	1956	1959	1960	1961	1962
Mleczność w litrach	2226	2475	2539	2632	2464

Systematyczny przyrost mleczności w latach 1956—1961 o ponad 400 l od krowy był tym cenniejszy, że został uzyskany przy jednoczesnym znacznym zwiększeniu pogłowia krów (o 54%). W 1962 r. nastąpiło zasadnicze załamanie tej tendencji i mleczność spadła do poziomu niższego niż w 1959 r. Spadek mleczności w 1962 r. wystąpił w znacznej większości województw, nasilenie jednak tego spadku było dość nierównomierne.

Najkorzystniej przedstawia się sytuacja w woj. lubelskim, gdzie w ostatnich 2 latach następował wyraźny wzrost mleczności. Świadczy to, że przeprowadzona w tym województwie najradykałniej akcja likwidacji krów gruzliczych bynajmniej nie przeszkodziła w podniesieniu średniej mleczności. Woj. katowickie utrzymało w 1962 r. znaczny przyrost mleczności uzyskany w 1961 r. Woj. białostockie osiągnęło przyrost w 1962 r. w porównaniu z 1960 r. pomimo pewnego spadku w porównaniu z 1961 r. W województwach zielonogórskim, olsztyńskim i warszawskim nastąpił wprawdzie w 1962 r. spadek mleczności, ale dzięki znacznemu wzrostowi uzyskanemu w roku poprzednim poziom jej był jeszcze wyższy niż w 1960 r. W pozostałych województwach mleczność krów w 1962 r. była niższa zarówno w stosunku do 1961 r., jak i 1960 r. Najgorzej przedstawia się ta sprawa w woj. kieleckim, gdańskim, a zwłaszcza koszalińskim, gdzie obserwujemy w ciągu ostatnich 2 lat systematyczny spadek mleczności.

Na obniżenie się mleczności krów w 1962 r. wpłynęło szereg przyczyn o charakterze przejściowym (opóźniona zimna wiosna, niekorzystna sytuacja paszowa na jesieni, grudniowe mrozy, występująca na niektórych terenach pryszczycza itp.). Ponadto działać tu musiały inne czynniki, na co wyraźnie wskazują zmiany w mleczności krów w PGR w poszczególnych miesiącach 1962 r.

Wyraźny spadek mleczności w 1962 r. rozpoczął się w marcu i pogłębił w kwietniu, a więc w miesiącach, w których krowy korzystały z względnie dużych zasobów paszy ze zbiorów 1961 r. Załamanie majowe może być tłumaczone wyjątkowo złymi warunkami klimatycznymi

i opóźnionym sezonem pastwiskowym. W okresie letnim mleczność się nieco poprawiła, ale w żadnym miesiącu nie osiągnęła poziomu sprzed roku, mimo że ogólna sytuacja paszowa nie była w tym okresie niekorzystna, czego dowodem jest skup mleka z gospodarki chłopskiej, który w okresie czerwiec—sierpień 1962 r. był o 6,6% wyższy niż w analogicznych miesiącach 1961 r. O stosunkowo pomyślnej sytuacji paszowej w tym okresie świadczy również wskazany wyżej wzrost produkcji pasz w zielonkach i z pastwisk. Począwszy od września do końca roku 1962 następuje dalsze obniżenie mleczności. Tak więc obok przyczyn spadku mleczności krów, które działały tylko przez stosunkowo krótką część tego roku, należy wskazać: 1) znaczny wzrost pogłowia bydła, 2) przejściowe perturbacje związane z reorganizacją hodowli bydła, 3) zamiedbania w sztucznej inseminacji, 4) duże odnowienie stada krów.

Mimo istniejących jeszcze w PGR znacznych potencjalnych rezerw, szybki wzrost pogłowia bydła spowodował niewątpliwie uszczuplenie najbardziej dostępnych zasobów paszowych dla krów mlecznych, zwłaszcza pasz treściwych. O wpływie tego czynnika na spadek mleczności mógł wskazywać fakt, że z 6 województw, w których wystąpił w 1962 r. największy spadek mleczności, w 4 (bydgoskie, poznańskie, wrocławskie i opolskie) miały miejsce w ostatnich 2 latach największy przyrost pogłowia bydła.

Przeprowadzona ostatnio reorganizacja hodowli bydła w PGR mająca na celu większą jej specjalizację w poszczególnych gospodarstwach mogła spowodować przerzuty krów i pewne obniżenie mleczności.

Czynnikami, który mógł w silnym stopniu oddziaływać na wahanie mleczności są szybko postępujące zmiany w składzie pogłowia krów, (duże brakowanie 17—19% rocznie oraz szybki przyrost), o czym świadczy następujący rachunek. Pogłowie krów wynosiło w połowie 1959 r. 340 tys. szt., z tego przeznaczono na rzeź oraz padło ogółem w ciągu 3 lat 199,5 tys. szt., w wyniku czego w ogólnej ilości krów znajdujących się w PGR w 1962 r. (416,5 tys. szt.) krowy nowo przychowane względnie zakupione po 1959 r. stanowiły 66,2%. Zjawisko to jest w PGR powszechne i w znacznej większości województw odsetek krów nowych jest bardzo zbliżony do przeciętnego. W woj. poznańskim, gdzie nastąpił szczególnie duży przyrost pogłowia oraz lubelskim gdzie prowadzona była intensywna akcja odgruźliczania obór, krowy nowe stanowiły ponad 80%.

Szybkie odnawianie stada krów do 1961 r. połączone było ze wzrostem mleczności co pozwala przypuszczać, że następowała wówczas selekcja krów najmniej wydajnych i uzupełniano stado sztukami względnie wartościowymi. Załamanie mleczności w 1962 r. mogło być między innymi spowodowane koniecznością objęcia brakowaniem i takich krów (starzenie się, gruźlica), których wydajność była wyższa od sztuk nowych. Oczywiście jest to tylko hipoteza, która wymagałaby sprawdzenia, w szczególności konieczne byłoby zbadanie jakości krów nowo wprowadzonych do stada. Sprawa ta jest szczególnie ważna, jeśli bowiem przychowane sztuki nie będą przyczyniały się do poprawy jakości stada, to zakładany w najbliższych latach znaczny jeszcze wzrost mleczności krów nie będzie mógł być zrealizowany.

Zatrudnienie, płace, wyniki finansowe

W 1961/62 zatrudnienie w PGR uległo w stosunku do roku poprzedniego niewielkiemu zwiększeniu ogółem z 315 na 324 tys. osób, w tym grupy wytwórczej zatrudnionej w rolnictwie z 303 na 310 tys. osób. W przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych liczba pracowników uległa zmianom nieznacznym — wzrosła z 12,8 na 12,9 osób (w grupie wytwórczej). W dalszym ciągu utrzymywały się duże różnice w poziomie zatrudnienia między poszczególnymi województwami.

W większości województw północno-zachodnich (białostockie, olsztyńskie, koszalińskie i szczecińskie) na 100 ha użytków rolnych przypada tylko ok. 9 pracowników, w woj. rzeszowskim liczba ta spada nawet do 6,8 osób (w woj. rzeszowskim wszelkie przeliczenia na użytki rolne nie dają należytego obrazu ze względu na zaliczenia do tych użytków znacznych powierzchni słabo zagospodarowanych pastwisk górskich). Pośrednie miejsce w zakresie wyposażenia w siłę roboczą zajmują województwa zielonogórskie (11,3), lubelskie (12,4), gdańskie (13,2), wrocławskie (13,3), następnie bydgoskie (15,7), poznańskie (16,6) i opolskie (17,1). Najwyższe nasilenie robocizny, przekraczające na ogół 20 osób na 100 ha użytków rolnych, ma kilka województw centralnych (łódzkie, kieleckie, katowickie, warszawskie) oraz zjednoczenia specjalistyczne.

Poziom zatrudnienia jest dość ściśle skorelowany z ogólnym poziomem intensywności gospodarstw, dlatego też wysokość nakładów w przeliczeniu na jednego zatrudnionego z nielicznymi wyjątkami jest w poszczególnych województwach bardzo do siebie zbliżona. Przy średniej dla całości PGR 50,5 tys. zł, nakłady na 1 zatrudnionego wynosiły w 1961/62 np. w poznańskim 51,7, w olsztyńskim 51,6, koszalińskim 49,1, szczecińskim 52,2 tys. zł.

Zasadnicze natomiast różnice występują w wydajności pracy mierzonej wartością produkcji końcowej netto. Z reguły jest ona wyższa tam, gdzie zatrudnienie jest wysokie. Przy średniej dla całości PGR 29,2 tys. złotych, wartość produkcji końcowej netto w przeliczeniu na 1 pracownika w większości województw mających średnie i wysokie zatrudnienie wahała się w granicach od 31 do 42 tys. zł. podczas gdy w województwach o niskim zatrudnieniu (poniżej 10 osób na 100 ha) od 23—25 tys. zł.

Płace pracowników utrzymywały się w 1961/62 prawie ściśle na poziomie roku poprzedniego. Przeciętna płaca miesięczna pracowników grupy wytwórczej wyniosła 1339 zł, w tym robotników 1269 zł, pracowników inżynieryjno-technicznych 2712 i administracyjno-biurowych 1799 zł.

Zróznicowanie płac zarówno robotników jak i pracowników umysłowych między poszczególnymi województwami było nieduże — odchylenie od średniej krajowej w skali miesiąca na ogół nie przekraczało kilkudziesięciu złotych.

Wynik finansowy PGR w 1961/62 zamknął się stratą w wysokości 116 mln zł. Pozornie stanowi to pogorszenie wyniku w stosunku do

roku poprzedniego, kiedy to strata wyniosła 75 mln¹. Wyniki finansowe w tych 2 latach nie są jednak w pełni ze sobą porównywalne, ponieważ w 1961/62 r. wprowadzono dość znaczne zmiany w warunkach ekonomicznych PGR. Po pierwsze, podwyższono od 1 sierpnia 1961 r. ceny pasz treściwych, co podniosło koszty o ok. 125 mln zł. Po drugie, zniesiono otrzymywane przez PGR w poprzednich latach dotacje do paliwa stałego oraz ograniczono niektóre inne dotacje przedmiotowe w województwach odznaczających się lepszymi wynikami finansowymi. Zmniejszenie wpływów z tytułu ograniczenia dotacji przedmiotowych oszacowane zostało na ok. 240 mln zł². Łącznie w 1961/62 r. pogorszone zostały warunki o ok. 365 mln zł; wynik porównywalny jest zatem lepszy niż w 1960/61 o ok. 324 mln zł.

Przy ocenie wyniku 1961/62 należałoby wziąć pod uwagę koszty związane z zagospodarowaniem nowo przyjętych gruntów. PGR otrzymują wprawdzie z tego tytułu specjalne dotacje, wysokość ich jednak (1000 zł w pierwszym roku, 800 zł w drugim i 500 zł w trzecim) nie pokrywa faktycznych kosztów i zwłaszcza tam, gdzie obok kosztów uprawy i zasiewu ponosić trzeba jeszcze wydatki na remonty przyjętych budynków, akcja zagospodarowywania nowych terenów stanowi dla PGR poważne obciążenie finansowe. Szacuje się, że w 1961/62 r. obciążenie PGR z tego tytułu mogło sięgać 100 mln zł. Nie wydaje się jednak by należało o taką sumę poprawić porównywalny wynik finansowy 1961/62 w stosunku do roku poprzedniego, ponieważ zagospodarowywanie nowych gruntów miało już miejsce w 1960/61 r., a przyrost powierzchni zasiewów był w obu latach zbliżony.

O ogólnym deficycie PGR w wysokości 116 mln zł zadecydowała strata jaką wykazały gospodarstwa podległe woj. zjednoczeniom w 6 województwach północno-zachodnich, białostockim, olsztyńskim, gdańskim, koszalińskim, szczecińskim i zielonogórskim. Ogółem zjednoczenia te dały ok. 607 mln zł straty.

Wskaźnik względnej wysokości kosztów (WWWK) dla całości PGR wyniósł w 1961/62 r. 100,7 i wahał się w poszczególnych WZ PGR w granicach od 87,7 do 115,3%. Wskaźnik ten był dość ściśle skorelowany z czynnikami produkcji decydującymi o intensywności gospodarki (wyposażenie w środki trwałe, wielkość pieniężnych nakładów bieżących oraz zatrudnienie — tab. 83).

Wszystkie prawie województwa mające WWWK poniżej 100%, a więc wykazujące zysk bilansowy, miały najwyższe wyposażenie w środki trwałe, nakłady bieżące i zatrudnienie, kolejność ich w poszczególnych kolumnach jest przy tym bardzo zbliżona. Wyjątek stanowi województwo rzeszowskie, ale w tym przypadku, jak to już było zaznaczone uprzednio, wszelkie przeliczenia na użytki rolne nie dają właściwego obrazu ze względu na duże obszary ekstensywnych pastwisk górskich.

¹ Pierwotny wynik bilansowy 1960/61 wykazywał 434 mln zł zysku, o wyniku tym zdecydował jednak duży przyrost zapasów siana. W związku z wyeliminowaniem w roku bieżącym wyceny stanu zapasów siana z bilansu, skorygowano w ten sam sposób również wynik 1960/61.

² Suma ta odpowiada zmniejszeniu wpływów z tytułu zlikwidowania dotacji. Faktyczne zmniejszenie sumy dotacji było nieco mniejsze (ok. 170 mln), ponieważ rozszerzyła się jednocześnie działalność PGR, podlegająca dotowaniu — głównie powierzchnie nowo zagospodarowanych gruntów.

Tabela 83

Zależność WWWW od wartości majątku trwałego, wielkości nakładów pieniężnych, poziomu zatrudnienia w PGR w 1961/62 r.

Województwa	WWWK	Majątek trwały w tys. zł na 100 ha użytków rolnych	Nakłady ogółem w tys. zł na 100 ha użytków rolnych	Zatrudnienie osób na 100 ha użytków rolnych
P o l s k a	100,7	3 590	681	13,4
Kielce	87,7	6 996	1 133	23,8
Łódź	90,7	6 622	1 665	26,6
Opole	93,5	4 795	836	17,7
Katowice	94,0	6 309	1 004	23,1
Poznań	94,1	4 057	905	17,5
Warszawa	95,4	4 440	1 119	19,9
Bydgoszcz	95,8	3 800	904	16,4
Lublin	97,0	2 753	910	14,2
Wrocław	97,5	4 621	674	13,6
Rzeszów	98,2	1 652	382	7,2
Białystok	101,9	2 229	471	9,3
Zielona Góra	102,4	3 478	556	11,6
Gdańsk	105,8	3 484	714	13,5
Koszalin	111,2	2 750	485	9,9
Olsztyn	112,4	2 502	487	9,4
Szczecin	115,3	2 576	506	9,7

Współczynniki korelacji pomiędzy WWWW a poszczególnymi wskaźnikami intensywności są bardzo zbliżone, najściślej jednak związek zachodzi pomiędzy WWWW i zatrudnieniem ($r_{yx} = -0,77$). Współczynniki korelacji pomiędzy WWWW a majątkiem trwałym oraz WWWW i nakładami bieżącymi są prawie jednakowe i wynoszą odpowiednio $r = -0,71$, $r = -0,72$.

Na ogólną liczbę 4 946 jednostek gospodarczych 2 564 (51,8%) osiągnęło zysk a 2 382 stratę. W roku poprzednim (1960/61) odsetek gospodarstw, które zamknęły bilans zyskiem był wyższy (61%). Wobec zmienionych warunków ekonomicznych zmniejszenie się w roku 1961/62 odsetka gospodarstw rentownych¹ wynikało w dużej mierze z przyczyn od gospodarstw niezależnych i nie może być uznawane za dowód gorszej ich pracy. Niemniej jest to zjawisko niepomysłne, zwłaszcza że załoga w przedsiębiorstwie nierentownym pozbawiona jest prawa do funduszu zakładowego. Wprawdzie w przedsiębiorstwie deficytowym załoga może korzystać z funduszu premiowego, korzyści jednak stąd płynące dla załogi są niewspółmiernie niższe.

¹ Rentownym określamy gospodarstwo wykazujące zyski bilansowe; ze względu jednak na zaniżone odpisy amortyzacyjne oraz wypłacane gospodarstwom dostacje, rentowność ta jest w wielu jeszcze przypadkach pozorna.

